

Dariusz Mazurkiewicz¹
Szczecin

Ingerencje Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze w funkcjonowanie seminariów duchownych Kościoła gorzowskiego w latach 1946-1972

Wstęp

Ingerencja władz komunistycznych w życie Kościoła w powojennej Polsce odbywała się w wielu wymiarach. Miała ona miejsce także za pośrednictwem ówczesnej administracji państwowej. W jej skład wchodziła między innymi administracja wyznaniowa, która kierowała się zasadami dalekimi od bezstronności światopoglądowej. Struktury administracji wyznaniowej, początkowo umieszczone w różnych organach władzy², od 1950 r. skoncentrowały się w Urzędzie ds. Wyznań³ i jego referatach, a następnie w wydziałach terenowych. Jednym z nich był Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze.

Przywołana wyżej ustawa z 19 kwietnia 1950 r. do szeroko pojętego zakresu obowiązków administracji wyznaniowej zaliczała „sprawy stosunku Państwa do wyznań wchodzące dotychczas do zakresu działania Ministra Administra-

¹ Dariusz Mazurkiewicz – ks. dr, adiunkt w Katedrze Teologii Praktycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Szczecińskiego, e-mail: d.mazurkiewicz@diecezjajzg.pl.

² W ramach tworzenia powojennej administracji państwowej w 1945 r. powstał Departament Wyznaniowy w Ministerstwie Administracji Publicznej. Jednak na terenach Ziem Zachodnich i Północnych jego działalność od 13 września 1945 r. do 11 stycznia 1949 r. była ograniczona przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych. W sprawach wyznaniowych Ziem Zachodnich i Północnych Departament Wyznaniowy Ministerstwa Administracji Publicznej musiał konsultować się z Departamentem Administracyjnym Ministerstwa Ziem Odzyskanych. K. Jabłoński, *Organizacja i kompetencje państwowej administracji wyznaniowej w PRL*. „Zeszyty naukowe UJ, Studia Religiologiczne” 8 (1984) z. 12, s. 35-37. Ponadto sprawy wynikające ze stosunku państwa do Kościoła na terenie gorzowskiej administracji kościelnej prowadzone były przez Wydział Społeczno-Polityczny Ekspozytury Wojewódzkiej w Gorzowie Wlkp. i analogiczne wydziały w powiatach.

³ *Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelných władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej*, Dz. U. z 1950 r., Nr 19 poz. 156.

cji Publicznej”, jednak jej prawdziwym zadaniem było zarówno nadzorowanie, a w konsekwencji zwalczanie Kościoła katolickiego oraz innych wyznań. Z tego powodu w zakresie jej zainteresowań leżała również działalność niższych i wyższych seminariów duchownych.

Na terenie gorzowskiej administracji kościelnej podległej Wydziałowi do Spraw Wyznań w Zielonej Górze istniało Wyższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. erygowane w dniu 27 października 1947 r.⁴. We wrześniu 1952 r. na skutek interwencji władz państwowych trzy pierwsze roczniki zostały przeniesione do budynków pocysterskiego klasztoru w Gościkowie, a w lipcu 1961 r. zostały tam przeniesione pozostałe roczniki alumnów⁵. Ponadto na terenie gorzowskiej administracji kościelnej podległej Wydziałowi do Spraw Wyznań w Zielonej Górze istniało jeszcze Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. założone w 1946 r. i zlikwidowane przez władze państwowe w 1960 r. oraz Niższe Seminarium Duchowne we Wschowie założone w 1947, a w 1956 r. oficjalnie rozwiązane przez władze kościelne z powodu małej liczby zgłaszających się kandydatów⁶. Wszystkie te seminaria znajdowały się w świetle zainteresowań zielonogórskiej administracji wyznaniowej.

Zaprezentowany w artykule zakres chronologiczny badań nad nadzorem administracji wyznaniowej nad seminariami duchownymi z jednej strony jest ograniczony powstaniem w 1946 r. Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp., a z drugiej strony rokiem 1972, kiedy to administracja kościelna ze stolicą w Gorzowie uległa podziałowi na diecezje: gorzowską, szczecińską i koszalińską, przez co określenie Kościoł gorzowski zostało ograniczone do granic nowej Diecezji Gorzowskiej.

1. Nadzór nad działalnością Wyższego Seminarium Duchownego

W początkowym okresie po zakończeniu działań wojennych, pomimo trwającego do października 1956 r. terroru stalinowskiego, władze państwowe nie ingerowały w jawny sposób w funkcjonowanie seminariów duchownych. Oczy-

⁴ Zob. D. Śmierzchalski-Wachocz, *Dzieje Seminarium Duchownego w Gorzowie-Paradyżu w latach 1947-2017*, [w:] *Księga Jubileuszowa 70-lecie Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. i Paradyżu*, D. Mazurkiewicz [red.], Paradyż 2017, s. 27-30.

⁵ Zob. *Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze na temat przeniesienia Wyższego Seminarium Duchownego Kurii Gorzowskiej z Gorzowa Wlkp. do Gościkowa*, Archiwum Państwowe w Zielonej Górzeteczki Wydziału do Spraw Wyznań (dalej APZG WdSW) sygn. 3207, s. 11-14.

⁶ Faktycznie to Seminarium przestało funkcjonować już w 1951 r., zob. G. Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnich i Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1972*, Szczecin 2007, s. 332-336.

wiście nie oznaczało to braku zainteresowania z jej strony tą częścią aktywności duszpasterskiej Kościoła, z tym, że działania władz koncentrowały się na zdobywaniu nieformalnych wpływów w instytucjach kościelnych i utrudnianiu funkcjonowania placówek zajmującej się nauczaniem młodzieży i formowaniem przyszłych duszpasterzy. Nie oznaczało to oczywiście pozostawieniem tej materii poza formalnym zainteresowaniem władz państwowych.

Plany objęcia szkolnictwa kościelnego, a zwłaszcza seminariów duchownych nadzorem ze strony „czynników państwowych”, pojawiły się już na posiedzeniu władz PZPR w dniu 16 czerwca 1953 r.⁷. Temat ten został również podjęty na odprawie kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego, która odbyła się w Warszawie w dniu 19 grudnia 1953 r. Postawiono tam sobie za zadanie zapoznanie się z programami nauczania w seminariach oraz użycie wpływów, by „wykłady o Polsce Współczesnej miał ksiądz pozytywny, najlepiej intelektualista wnoszący ideologię swojej grupy”. Ponadto uznano, że należy zająć się obsadą profesorów, a zwłaszcza urzędu rektora. Stwierdzono także, że: „Używane w seminariach skrypty i wykłady muszą być opracowywane przez projektowaną Komisję Duchownych i Świeckich przy Urzędzie do Spraw Wyznań”⁸. Zalecenia te, z powodu zaistniałych zmian politycznych, nie zostały od razu wprowadzone w życie.

Prawdziwie zmasowany atak ze strony władz komunistycznych na semina-ria nastąpił dopiero pod koniec lat 50-tych. Był on jednym z elementów polityki PZPR odchodzenia od „październikowej odwilży”. Pierwszą jego odsłoną był list, jaki 12 października 1959 r. wystosował premier J. Cyrankiewicz do Episkopatu Polski⁹. Zakomunikował w nim, że Ministerstwo Oświaty oraz Urząd do Spraw Wyznań będą odtąd sprawować nadzór nad wyższymi i niższymi diecezjalnymi i zakonnymi seminariami duchownymi. W ślad za listem w dniu 29 grudnia 1959 r. zostało wydane zarządzenie, na mocy którego kuratoria oświaty i wydziały do spraw wyznań wojewódzkich rad narodowych zostały uprawnione zarówno do wizytowania seminariów, jak i wydawania zarządzeń powizytacyjnych¹⁰. W zarządzeniu władze państwowe powołały się co prawda

⁷ L. Zygmunt, *Katolickie szkolnictwo wyższe w Polsce w latach 1948–1956 (zarys problematyki badawczej)*, „Czasy Nowożytne” 4 (1999) t. 6, s. 320.

⁸ *Protokół z odprawy kierowników referatów do spraw wyznań szczebla wojewódzkiego w Urzędzie do Spraw Wyznań w Warszawie w dniu 19 grudnia 1953 r.*, P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 1 lata 1945–1959*, Poznań 1994, (dalej KPRL 1), s. 452.

⁹ *List Premiera J. Cyrankiewicza do Episkopatu Polski z dnia 12 października 1959 r. w sprawie wprowadzenia nadzoru Państwa nad seminariami duchownymi*, Archiwum Akt Nowych,teczki Urzędu do spraw Wyznań (dalej AAN UdSW), sygn. 97/1, s. 3.

¹⁰ *Zob. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 29 grudnia 1959 r. wydane w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań w sprawie nadzoru nad seminariami duchownymi*, APZG WdSW, sygn. 2899, s. 1.

na ustawę z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych¹¹, ale jednocześnie nie wymieniły żadnego konkretnego przepisu, który by pozwalał na wykonywanie nadzoru nad seminariami duchownymi. Wynikało to faktu, że w przywołanej ustawie przepisu takiego nie było, a odniesienie do przedwojennej ustawy miało jedynie stworzyć pozory praworządności.

Działania władz wzbudziły stanowczy protest Episkopatu, który listem sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego odpowiedział, że: „Wprowadzenie nadzoru (...) Episkopat musi uważać jako mieszanie się Państwa w najbardziej wewnętrzne sprawy Kościoła, jakimi są przygotowania aspirantów do kapłaństwa”¹². Jednocześnie biskupi oświadczyli, że nie zamierzają zastosować się do zarządzenia nie mającego oparcia w obowiązującym prawie.

Władze państwowe zdawały sobie sprawę z nielegalności swoich działań, ale bez zważania na protesty strony kościelnej, starały się znaleźć umocowania prawne dla swojej decyzji, argumentując przy tym, że ich zamiarem jest jedynie ingerencja w przedmioty świeckie oraz w zagadnienia społeczne i polityczne wykładane w seminariach¹³. Jednak już niecały rok później, w związku z wizytacją w Seminarium w Gorzowie Wlkp., Urząd do Spraw Wyznań uznał, że: „Byłoby wskazane, by zwizytowano następujące przedmioty: Katolicka etyka społeczna, Teologia pastoralna, (...) Prawo”¹⁴. Jako przyczynę nadzoru władze państwowe podawały przy tym „wysocę niewłaściwą atmosferę panującą w seminariach duchownych”¹⁵.

Prawdziwe intencje działania władz były zupełnie inne. Odczytać je można z referatu Urzędu do Spraw Wyznań, wygłoszonego w 1961 r. na spotkaniu z lektorami Komitetu Centralnego: „W ten sposób przybliżamy się do momentu, w którym władze państwowe stopniowo osiągną całkowitą kontrolę nad seminariami duchownymi. Wychowywać będą księża w duchu poszanowania władzy ludowej, w duchu również przekonań socjalistycznych, to niewątpliwie umacniać będzie ruch księży postępowych, a i ważnym jest również oddziały-

¹¹ Dz. U. z 1932 r., Nr 33 poz. 343.

¹² List Sekretarza Episkopatu do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 20 października 1959 r. z odpowiedzią na pismo w sprawie wprowadzenia nadzoru nad Seminariami Duchownymi. AAN UdSW, sygn. 97/1, s. 7.

¹³ Zob. List Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego do Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z dnia 30 grudnia 1959 r. w sprawie nadzoru państwowego nad seminariami duchownymi, AAN UdSW, sygn. 97/1, s. 10-14.

¹⁴ Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 27 grudnia 1960 w sprawie przeprowadzenia wizytacji w Wyższym Seminarium Duchownym w Gorzowie Wlkp., APZG WdSW, sygn. 2901, s. 35.

¹⁵ List Premiera J. Cyrankiewicza do Episkopatu Polski z dnia 12 października 1959 r. w sprawie wprowadzenia nadzoru Państwa nad seminariami duchownymi, AAN UdSW, sygn. 97/1, s. 3.

wanie księży na zewnątrz na samych parafiach, a przecież zależy nam na tym, aby ich oddziaływanie dla socjalizmu było jak najbardziej korzystne”¹⁶.

Pierwsze seminaria, w oparciu o bezprawne zarządzenie, zwizytowano w lutym i marcu 1960 r.¹⁷ Seminarium w Gorzowie Wlkp. początkowo oparło się wizytacji przewidzianej na 11 marca 1960 r. W tym dniu do Wydziału Teologicznego w Gorzowie Wlkp., Wydziału Filozoficznego w Gościkowie oraz do Niższego Seminarium w Gorzowie Wlkp. przybył kierownik Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze Stanisław Jabłoński oraz kierownik Oddziału Szkolnictwa Licealnego Kuratorium Okręgu Szkolnego Jan Brzózka. Wobec sprzeciwu wyrażonego przez biskupa Jerzego Strobę inspektorzy zrezygnowali z wizytacji ograniczając się jedynie do gróźb słownych¹⁸ i sporządzenia notatki dla Urzędu do Spraw Wyznań. W odwecie władze komunistyczne odłożyły przy tym rozpatrywanie wniosków dotyczących prawa do własności nieruchomości kościelnych na Ziemiach Zachodnich oraz stosowania ulg podatkowych¹⁹.

Jednak największą konsekwencją oporu wobec nielegalnej próby wizytowania Seminarium oraz skutkiem powstałego w tym czasie konfliktu o Dom Katolicki w Zielonej Górze²⁰ było postanowienie skomasowania Seminarium w jednym budynku w Gościkowie²¹. W związku z tym opracowano plan jego przeniesienia i zagospodarowania budynków w Gorzowie Wlkp. wraz z wyznaczeniem osób odpowiedzialnych za przeprowadzenie eksmisji. Zajęcie budynków odbyło się w lipcu 1961 r., a zamieszkujący je dotychczas profesorowie i alumni Wydziału Teologicznego zostali przeniesieni do pocysterskiego obiektu w Gościkowie²².

¹⁶ Referat Urzędu do Spraw Wyznań o aktualnych stosunkach między państwem a Kościołem, P. Raina, *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 2 lata 1950–1975*, Poznań 1995, (dalej KPRL 2), s. 66-67.

¹⁷ *Chronologia wydarzeń dotyczących wprowadzenia i zrealizowania nadzoru nad WSD*, AAN UdSW sygn. 125/646, s. 235.

¹⁸ „My zwracając się do rektora oświadczymiśmy jeszcze raz, że milicyjnie wizytacji nie będziemy przeprowadzać, a tylko naszym zwierzchnikom złożymy odpowiednie sprawozdanie, że ks. rektor przeszkodził nam w spełnieniu naszych obowiązków służbowych w myśl przedstawionej delegacji służbowej wystawionej zgodnie z zarządzeniem Ministra Oświaty i za to bierze odpowiedzialność na siebie”, *Notatka Kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze S. Jabłońskiego z 1961 r. na temat wizytacji w Seminariach Duchownych w Gorzowie Wlkp. i Gościkowie*, APZG WdSW sygn. 3206, s. 6-8.

¹⁹ Zob. *Notatka Urzędu do Spraw Wyznań z 1960 r.*, KPRL 2, s. 39-40.

²⁰ Zob. T. Dzwonkowski, *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 r.*, Zielona Góra 2017, s. 87-101.

²¹ *Pismo Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 1 lipca 1965 r. w sprawie WSD w Gościkowie*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 86.

²² Zob. *Plan przejęcia budynków zajmowanych przez Wydział Teologiczny Diecezjalnego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. i zlokalizowania całości w Diecezjalnym Seminarium Duchownym w Gościkowie (pow. Świebodzin)*, APZG WdSW sygn. 3208, s. 54-56; *Plan dalszych czynności administracyjnych oraz zagospodarowania przejętych obiektów i ich zasiedlenia w Gorzowie Wlkp.*, APZG WdSW sygn. 3208, s. 16-18.

Była to decyzja całkowicie bezprawna, bowiem rzeczony budynek zostały przekazane Wyższemu Seminarium Duchownemu w styczniu 1947 r. w trwałą zarząd i użytkowanie na okres 50 lat przez Ministerstwo Ziem Odzyskanych, stąd decyzja ta nie mogła być uchylona przez Wydział Spraw Lokalowych Prezydium MRN. Argumenty prawne Kurii gorzowskiej nie zostały jednak wzięte pod uwagę, co świadczy o tym, że zabór budynków był aktem odwetu władz państwowych za opór Kościoła gorzowskiego wobec prób nadzoru²³.

Zanim jednak nastąpiło zajęcie budynków seminaryjnych w Gorzowie Wlkp., nastąpiło, strona kościelna złagodziła swój opór, próbując nie dopuścić do nasilenia represji. W związku z tym pozwoliła na przeprowadzenie wizytacji. Doszło do niej dwukrotnie, w dniach 13-22 czerwca²⁴ oraz 22 listopada 1960 r.²⁵ Wizytatorzy zwracali przede wszystkim uwagę na warunki lokalowe, kadre nauczycielską, stan majątkowy, prawdziwość danych podawanych w sprawozdaniach do kuratorium oświaty oraz starali się pozyskać opinie kleryków na temat profesorów i życia seminaryjnego²⁶.

Wraz z obowiązkiem poddania się wizytacjom władz państwowych, na wyższe seminaria duchowne nałożono obowiązek przekazywania szczegółowych rocznych sprawozdań z działalności. Sprawozdanie składało się z siedmiu części i zawierało: liczbę kursów, alumnów i ich wykształcenie przez WSD, następnie zestawienie liczbowe personelu pedagogicznego i ich tygodniowy przydział godzin lekcyjnych w roku szkolnym, przydział czynności na rok szkolny dla wszystkich pracowników, zestawienie liczbowe pracowników służby zdrowia, administracji i obsługi, pochodzenie społeczne alumnów, dane wyliczające liczbę alumnów korzystających ze stołówek i tygodniowy plan zajęć naukowych i wychowawczych²⁷.

Takie działania władz komunistycznych powodowały stanowczy protest Episkopatu²⁸. Powoływał się on przede wszystkim na zapisy ustawy z dnia

²³ *Protokół rozprawy odbytej w dniu 17 lipca 1961 r. przed Miejską Komisją Lokalową przy Prezydium MRN w Gorzowie Wlkp.*, APZG WdSW sygn. 3208, s. 35-36.

²⁴ *Chronologia wydarzeń dotyczących wprowadzenia i zrealizowania nadzoru nad WSD*, AAN UdSW sygn. 125/646, s. 237.

²⁵ *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w Wydziale Teologicznym WSD w Gorzowie Wlkp. w dniu 22 listopada 1960 r.*, APZG WdSW sygn. 3206, s. 68-69.

²⁶ *Protokoły sprawozdawcze z wizytacji Wyższych Seminarium Duchownych*, AAN UdSW sygn. 125/655; zob. Z. Kowalczyk, *Nadzór państwowy nad wyższymi seminariami duchownymi w Polsce w latach 1960-1961 na przykładzie Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wielkopolskim*, „*Studia Zachodnie*” 15 (2006) nr 6, s. 246-248.

²⁷ *Sprawozdania do kuratorium z działalności WSD w Gościkowie z dnia 15 października 1961 r.*, AAN UdSW sygn. 125/642, s. 554-563.

²⁸ Zob. *List Episkopatu do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 16 stycznia 1960 r. w sprawie nadzoru państwa nad seminariami duchownymi*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 15-19.

11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych²⁹ wskazując, że jej przepisy nie dotyczą seminariów duchownych i w praktyce nigdy nie były one poddane kontroli państwa oraz na przepisy ustawy z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych³⁰. Nadzór nad seminariami Prymas nazwał wręcz: „próbą upokorzenia Kościoła i poniżenia duchowieństwa w oczach Społeczeństwa”³¹.

Brak ustępstw ze strony rządu spowodował, że Episkopat sformułował zasady postępowania wobec władz przy próbie sprawowania nadzoru. Wyraził zgodę na udostępnianie dokumentów z natury jawnych oraz wykazu dni wolnych od nauki. Jedynie pod presją władz dopuszczał wizytację przedmiotów świeckich, a stanowczo sprzeciwił się wizytacji przedmiotów filozoficzno-teologicznych oraz nakazał sprzeciwianie się próbom usuwania profesorów³². Jednocześnie wykazując bezprawność działań władz, Episkopat apelował o zawieszenie wizytacji i rozpatrzenie problemu na Komisji Wspólnej³³.

Pomimo sprzeciwu władz kościelnych, kuratoria i wydziały do spraw wyznań w dalszym ciągu dokonywały wizytacji³⁴, a sprawę nadzoru uznały za bezdyskusyjną³⁵. Zdając sobie jednak sprawę z braku podstaw prawnych dla tego typu działalności władze komunistyczne dążyły do zmiany obowiązującego ustawodawstwa. Ponadto, przez cały okres działalności wojewódzkie wydziały wyznaniowe, w tym także Wydział w Zielonej Górze, starały się wpływać na młodzież maturalną w celu odciążenia jej od wstąpienia do seminarium. W jednym ze sprawozdań zawarto dyspozycję: „Sprawa kandydatów do WSD musi być rozeznana w trakcie przygotowań młodzieży do matury przez kadre pedagogiczną i inspektorów oświaty, aby z miejsca przeciwdziałać próbom zgłaszania się do seminarium”³⁶.

²⁹ Dz. U. z 1932 r., Nr 33 poz. 343.

³⁰ Dz. U. z 1937 r., Nr 13 poz. 89.

³¹ *List Prymasa S. Wyszyńskiego do I Sekretarza KC PZPR W. Gomułki z dnia 25 marca 1960 r. w sprawie nadzoru państwa nad seminariami duchownymi*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 20-21.

³² *Memoriał Episkopatu o zasadach postępowania w związku z zarządzeniem Premiera Rządu PRL o nadzorze nad seminariami duchownym*, AAN UdSW sygn. 97/1 s. 29.

³³ *List Episkopatu do Rządu PRL z dnia 17 listopada 1960 r. w sprawie wizytacji państwowych w seminariach duchownych*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 25-26.

³⁴ Wizytacje w Wyższym Seminarium Duchownym w Gościkowie przeprowadzono w dniach 14 stycznia i 7 lutego 1961 r.

³⁵ *Zob. Pismo Pełnomocnika Rządu do spraw Stosunków z Kościołem do Episkopatu Polski z dnia 23 stycznia 1961 r.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 30.

³⁶ *Informacja Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 3 grudnia 1965 r. o działalności i zadaniach polityki wyznaniowej na terenie województwa zielonogórskiego*, APZG WdSW sygn. 2951, s. 7.

W dniu 15 lipca 1961 r. została uchwalona ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania³⁷. W art. 39 ust. 1 znalazło się unormowanie, w myśl którego: „szkoły, placówki oświatowe, wychowawcze, opiekuńczo – wychowawcze i inne zakłady lub placówki szkolne mogą być prowadzone (...) tylko na określonych przez niego zasadach i warunkach i pod jego nadzorem”. Ustawa nie wymieniała przy tym wprost seminariów duchownych, jako jednostek podległych jej działaniu, jednak podporządkowanie to znalazło się w wydanym prawie cztery lata później zarządzeniu Ministra Oświaty³⁸. W paragrafie 18 znalazło się postanowienie, że: „przepisy zarządzenia, z wyjątkiem paragrafu 17, dotyczą również seminariów i szkół duchownych”.

Czas pomiędzy ustawą a zarządzeniem władze dalej wykorzystywały do wizytowania seminariów, starając się przy tym rozszerzać ich zakres poprzez wizytacje przedmiotów teologicznych. W Seminarium w Gościkowie odbyły się one 15 marca³⁹ i 7 listopada 1962 r. oraz 6 listopada 1963 r. i 22 stycznia 1964 r.⁴⁰. Już podczas wizytacji w Gorzowie Wlkp. w dniu 14 stycznia 1961 r. wizytatorzy chcieli być obecni na wykładach z katolickiej etyki społecznej, teologii pastoralnej, medycyny pastoralno-pedagogicznej i prawa kanonicznego, argumentując to stwierdzeniem, że przedmioty te „przygotowują księdza do pracy wśród społeczeństwa wierzącego”. Rektor Seminarium nie zgodził się na wizytację tych przedmiotów. Udzielił jej dopiero 19 stycznia bp W. Pluta z zastrzeżeniem, że pracownicy Kuratorium Oświaty i administracji wyznaniowej nie powinni wizytować tych przedmiotów⁴¹.

³⁷ Dz. U. z 1961 r., Nr 32 poz. 160.

³⁸ *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1965 r. w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo – wychowawczych*, M. P. z 1965 r., Nr 13 poz. 48. Prace nad zarządzeniem rozpoczęto zaraz po uchwaleniu ustawy. Pierwszy jego projekt znajdujący się w aktach Urzędu do Spraw Wyznań pochodzi z 1962 r. Zob. *Projekt zarządzenia Ministra Oświaty w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo – wychowawczych*, AAN UdSW sygn. 125/659, s. 1-7.

³⁹ *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w Wydziale Teologicznym WSD w Gościkowie w dniu 15 marca 1962 r.*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 1-5.

⁴⁰ Podczas tej wizytacji oprócz przedstawicieli Wydziału do Spraw Wyznań i Kuratorium Okręgu Szkolnego byli jeszcze obecni: przedstawiciel Wydziału Finansowego oraz Wydziału Budownictwa, Urbanistyki i Architektury. Celem ich obecności było: „uzyskanie danych o dochodach seminarium, kontrola księgowości, wyjaśnienie sprawy stołówki, zaległości podatkowe i czynszowe, księga inwentarzowa”, „uzyskanie dokładnego rozeznania sytuacji lokalowej, warunków sanitarnych, higienicznych, sporządzenie planu (szkicu) pomieszczeń i obiektu. *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w WSD w Gościkowie w dniu 22 stycznia 1964 r.*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 51.

⁴¹ *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w Wydziale Teologicznym WSD w Gorzowie Wlkp. w dniu 14 stycznia 1961 r.*, APZG WdSW sygn. 3206, s. 76-78. Jednak podczas kolejnej inspekcji w dniu 7 lutego 1961 r. przedmioty te nie były wizytowane. *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w Wydziale Teologicznym WSD w Gorzowie Wlkp. w dniu 7 stycznia 1961 r.*, APZG

Należy zauważyć, że Urząd do Spraw Wyznań nie był zadowolony ze sposobu przeprowadzania wizytacji przez pracowników Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze. Zastrzeżenia budził przede wszystkim zbyt ni pośpiech w przeprowadzaniu wizytacji, „co pociąga za sobą z konieczności daleko idącą powierzchowność i formalność prowadzonych wizytacji”. W związku z tym Urząd zalecał, żeby hospitacje były przeprowadzane „bardziej gruntownie” i obejmowały większą ilość przedmiotów⁴². Ponadto Urząd nakazał, żeby wizytatorzy nie ograniczali się do wysłuchania wykładów, ale również sprawdzili treść podręczników i skryptów, przeprowadzali rozmowy z alumnami, „by w ten sposób nie tylko od strony czysto formalnej, ale faktycznie zorientować we właściwym klimacie wychowawczo – ideologicznym”⁴³.

W wyniku ratyfikowania przez Polskę w 1964 r. Konwencji Paryskiej z dnia 15 września 1960 r. w Sprawie Zwalczenia Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty⁴⁴ nastąpiła zmiana stanowiska Episkopatu w kwestii nadzoru nad seminariami. Na jej podstawie w dniu 28 grudnia 1964 r. sekretarz Episkopatu wystosował list do Rady Ministrów, w którym zakomunikował, że Kościół „nie dopuści do żadnej kontroli seminariów, łącznie z hospitacją tzw. przedmiotów świeckich” oraz, że: „wszelkie ustawy i zarządzenia sprzeczne z Konwencją utraciły ważność i nie mogą już stanowić podstaw do jakiegokolwiek ingerencji Państwa w sprawy nauczania religii i seminariów”⁴⁵. Polecono też rektorom seminariów, aby nie wyrażali zgody na dalsze wizytacje⁴⁶.

Taka decyzja Episkopatu spowodowała gwałtowne reakcje władz. W dniu 22 lutego 1965 r. dyrektor Urzędu do Spraw Wyznań skierował pismo do sekretarza Episkopatu, w którym poinformował, że Konwencja w niczym

WdSW sygn. 3206, s. 86-90. Także podczas jednej z wizytacji w Warszawie w 1963 r. przedstawiciel Urzędu do Spraw Wyznań zakomunikował: „rok temu wizytatorzy mogli zadowolić się połowiczną wizytacją, lecz teraz to im nie wystarcza”. *List Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego do Ministra Oświaty W. Tułodzińskiego z dnia 9 grudnia 1963 r. w sprawie nadzoru władz państwowych nad seminariami duchownymi*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 33.

⁴² „W seminarium w Gościkowie należy zwrócić baczną uwagę na takie przedmioty jak Apologetyka, Historia Kościoła, Wstęp do Filozofii, Historia Filozofii, Misjologia, Teodycea, Filozofia Moralna, a w Gorzowie – nie wolno pominąć Etyki Społecznej, Teologii morskiej [sic!], Prawo państwowe, Prawo kościelne, Teologia pastoralna. Należy też zorientować się w tematyce prowadzonych w czwartek seminariów dla kursu IV i V.” *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze z dnia 15 marca 1961 w sprawie wizytacji WSD w Gorzowie i Gościkowie*, APZG WdSW sygn. 3206, s. 91-92.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Dz. U. z 1964 r., Nr 40 poz. 268.

⁴⁵ *Pismo Sekretarza Episkopatu Polski do bpa Z. Choromańskiego do Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 1964 r. w sprawie nadzoru nad seminariami duchownymi.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 35-38.

⁴⁶ Zob. *Pismo Sekretarza Konferencji Episkopatu Polski do rektorów WSD z dnia 9 stycznia 1965 r.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 39.

nie narusza praw państwa do nadzoru nad seminariami i jednocześnie postawił zarzut, że wystąpienia sekretarza Episkopatu są nawoływaniem do naruszania porządku prawnego⁴⁷. W odpowiedzi Prymas wyraził nadzieję, że władze PRL cofną represyjne akty prawne i wydadzą nowe, zgodne z Konwencją⁴⁸. Sprzeciw wobec działania władz wyraziła również Stolica Apostolska polecając Prymasowi S. Wyszyńskiemu, by przeciwstawił się „wielkim krzywdom strzegąc praw Kościoła”, a wobec rządu wyraziła nadzieję, że położy kres inspekcjom w seminariach⁴⁹.

W związku z takim stanowiskiem Stolicy Apostolskiej i Episkopatu rektor Seminarium w Gościkowie nie dopuścił do wizytacji w dniach 19 lutego⁵⁰ i 24 kwietnia 1965 r., również w 1966 r. wizytacji już nie przeprowadzono⁵¹. Powodem tego była także stanowcza postawa Kurii gorzowskiej. W jej efekcie Wydział postulował zastosowanie represji w postaci poboru alumnów do wojska oraz likwidację Seminarium⁵². Warto tu przytoczyć argumentację Wydziału: „likwidacja seminarium jest jedynie możliwym i słusznym posunięciem wymierzonym przeciwko kierownictwu Seminarium i hierarchii diecezji gorzowskiej, za wyraźne przeciwstawienie się i nieprzestrzeganie zarządzeń i przepisów państwowych (...). W szczególności uwypukliło się to w niedopuszczeniu do wizytacji i w toku rozmów prowadzonych z Rektorem Seminarium. Ponadto znalazło to wyraz w zakazie wydanym przez Kurię księżom diecezjalnym w sprawie prowadzenia ksiąg inwentarzowych, opłacania czynszu, zawierania umów dzierżawnych, umów o nauczanie religii, składania sprawozdań z działalności punktów katechetycznych oraz ich rejestracji”⁵³. Zdaniem władz likwidacja Seminarium nie sprawiłaby większych trudności, z powodu jego położenia „daleko od większych skupisk miejskich” oraz możliwości przekwaterowania personelu seminaryjnego po parafiach i domach zakonnych. Do likwidacji Se-

⁴⁷ Zob. *Pismo Dyrektora Urzędu do Spraw Wyznań T. Żabińskiego do Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z dnia 22 lutego 1965 r.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 40-43.

⁴⁸ *Pismo kard. S. Wyszyńskiego do Prezesa Rady Ministrów z dnia 5 marca 1965 r. w sprawie zwalczania dyskryminacji w szkołach*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 44-48; zob. *Pismo Episkopatu Polski do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 12 marca 1965 r. dotyczące „Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty”*. AAN UdSW sygn. 97/1, s. 49-54.

⁴⁹ *List Świętej Kongregacji do Spraw Seminarium i Uniwersytetów do Biskupów Ordynariuszy w Polsce z dnia 14 maja 1965 r.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 62-63.

⁵⁰ *Notatka z wizytacji przeprowadzonej w WSD w Gościkowie w dniu 19 lutego 1965 r.*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 70-71.

⁵¹ *Wizytacje wyższych seminarium duchownych w latach 1960-1966*, AAN UdSW sygn. 138/56, s. 1.

⁵² *Sprawozdanie z działalności Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze za rok 1966*, APZG WdSW sygn. 2936, s. 10.

⁵³ *Pismo Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań z dnia 1 lipca 1965 r. w sprawie WSD w Gościkowie*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 88.

minarium jednak nie doszło, głównie w wyniku powołania w styczniu 1967 r., w ramach Komisji Wspólnej, Podkomisji do Spraw Seminarium, w ramach której próbowano osiągnąć porozumienie zabezpieczające prawo Kościoła do prowadzenia formacji duchownych.

W toku jej prac Episkopat był skłonny do wydania zgody na inspekcję przedmiotów innych niż teologiczne, ale bez uprawnień państwa do wydawania zarządzeń powizytacyjnych, z kolei strona rządowa była gotowa na wyrażenie zgody na niewizytowanie przedmiotów teologicznych, ale nie chciała rezygnować z wydawania zarządzeń powizytacyjnych⁵⁴. Komisja była bliska ustalenia regulaminu inspekcji państwowych w seminariach. Projekt, z wniesionymi w dniu 12 maja 1967 r. poprawkami biskupa B. Dąbrowskiego, zakładał zgodę na wgląd władz państwowych w nauczanie przedmiotów świeckich oraz na to, żeby nauczanie i wychowanie w wyższych seminariach duchownych było zgodne z zasadami Konstytucji PRL⁵⁵. Ostatecznie zebrania podkomisji nie doprowadziły do żadnych ustaleń, a jej ostatnie posiedzenie odbyło się 15 maja 1967 r.⁵⁶

Z chwilą powołania komisji ustał w zasadzie aktywny nadzór nad wyższymi seminariami duchownymi, ale władze państwowe nie przestały rozważać możliwości kontrolowania ich działalności. Jeszcze w grudniu 1971 r. w notatce Urzędu do Spraw Wyznań na temat działalności seminariów duchownych we wnioskach uznano, że należałoby:

„1) rozważyć możliwość wzmocnienia podstawy prawnej nadzoru nad seminariami duchownymi, która by praktycznie nie dopuszczała do uchylania się od realizacji obowiązujących w tej dziedzinie przepisów, 2) rozważyć, czy na podstawie wzmocnionych przepisów prawnych nie można by przystąpić do likwidacji niektórych seminariów duchownych w celu usunięcia niepożądanego społecznie przerostu ich sieci, 3) opracować wielostronny program przeciwdziałania akcji rekrutacyjnej do seminariów duchownych, 4) powołać międzyresortowy zespół, który by dokonał: ustalenia kierunków, metod i środków przeciwdziałania rekrutacji do seminariów duchownych, określenia form nadzoru nad seminariami duchownymi, opracowania wniosków dotyczących sieci seminariów duchownych...”⁵⁷.

Propozycje te nie znalazły przełożenia na normy prawne, co nie oznacza, że władze komunistyczne nie starały się w różny sposób utrudniać funkcjonowanie seminariów duchownych, w tym Seminarium w Gościkowie.

⁵⁴ A. Mezglewski, *Nadzór państwowy nad katolickimi seminariami duchownymi w okresie Polski Ludowej*, „*Studia z prawa wyznaniowego*” 7 (2005), s. 92.

⁵⁵ Zob. *Projekt regulaminu nadzoru państwowego nad WSD*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 77-78.

⁵⁶ Zob. *Notatka z posiedzenia podkomisji przygotowującej projekt regulaminu w sprawie nadzoru państwowego nad WSD z dnia 15 maja 1967 r.*, AAN UdSW sygn. 97/1, s. 79-84.

⁵⁷ *Notatka Urzędu do Spraw Wyznań w sprawie nadzoru nad seminariami z grudnia 1971 r.*, AAN UdSW sygn. 125/646, s. 13.

Ostatecznie formalny nadzór nad wyższymi seminariami duchownymi ustał w roku 1979⁵⁸, ale ustanawiające go akty prawne nie zostały odwołane. Pomimo starań Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze, by nadzór doprowadził do spadku powołań i uformowania księży posłusznych władzy ludowej, Kościół gorzowski nie pozwolił na zbyt dużą ingerencję w funkcjonowanie Seminarium.

2. Służba wojskowa alumnów

Jednym z aspektów ingerowania władz komunistycznych w funkcjonowanie seminariów duchownych był pobór alumnów do odbywania zasadniczej służby wojskowej. Głównym celem rozpoczęcia poboru alumnów był zamiar odciążenia ich od powołania kapłańskiego, a w przypadku niepowodzenia tego zamierzenia, ich ideologiczna indoktrynacja, pozwalająca na wykorzystanie ich w przyszłości jako księży legitymizujących niesprawiedliwy system społeczno-polityczny⁵⁹.

Powoływanie alumnów do wojska było złamaniem przez stronę rządową „Porozumienia” z dnia 14 kwietnia 1950 roku, które w punkcie 4 zawierało zapewnienie: „Realizując ustawę o służbie wojskowej, władze wojskowe będą stosowały odroczenia dla alumnów seminariów duchownych w celu umożliwienia im ukończenia studiów, zaś księża po wyświęceniu i zakonnicy po złożeniu ślubów nie będą powoływani do czynnej służby wojskowej, lecz będą przenieszeni do rezerwy z zakwaterowaniem do służby pomocniczej”. Ponadto zgodnie z ustawą o powszechnym obowiązku wojskowym z dnia 4 lutego 1950 r.⁶⁰ alumnów zaliczano do tzw. „ponadkontyngentowych” i każdego roku na mocy zarządzenia Ministra Obrony Narodowej bez poddawania badaniu lekarskiemu zwalniano od służby wojskowej⁶¹. Nie znaczy to jednak, że władze nie interesowały się alumnami seminariów w kontekście powoływania ich do wojska. Wręcz przeciwnie, w dniu 4 czerwca 1955 r. wydały uchwałę – początkowo tajną – w sprawie rejestracji duchownych i zakonników⁶². Na jej podstawie Departament Wojskowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych wydał w dniu 26 czerwca 1956 r. zarządzenie, w którym polecił wydziałom wojskowym przy prezydiach wojewódzkich rad narodowych przeprowadzenie w porozumieniu z wydziałami i referatami do spraw wyznań oraz za zgodą właściwych prezy-

⁵⁸ A. Mezglewski. *Nadzór państwowy nad katolickimi seminariami duchownymi*, s. 93.

⁵⁹ A. Lesiński. *Wojskowa służba alumnów w PRL*, „Czasy Nowożytne” 4 (1999) t. 6, s. 324.

⁶⁰ Dz. U. z 1950 r., Nr 6 poz. 46.

⁶¹ Zob. *Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 czerwca 1958 r. o poborze z 1958 r.*, M. P. z 1958 r., Nr 48 poz. 282.

⁶² *Uchwała Rady Ministrów nr 399 z dnia 4 czerwca 1955 r. w sprawie wojskowej rejestracji duchownych i zakonników*, M. P. z 1956 r., Nr 51 poz. 573.

diów rad narodowych rejestrację uczniów seminariów duchownych podlegających rejestracji, przed rozpoczęciem ferii letnich lub zaraz po ich ukończeniu⁶³.

Powoływanie alumnów do wojska zostało zapoczątkowane w roku 1959. Podstawą prawną stała się dla władz komunistycznych ustawa z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym⁶⁴, która nie przewidywała odroczeń z racji pobierania nauki w seminarium. Pomimo tego w tym roku zaniechano poboru alumnów z Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. w zamian za zgodną z oczekiwaniami władz działalność ordynariusza biskupa W. Pluty.

Pierwsi uczniowie z gorzowskiego Seminarium zostali powołani do wojska w roku 1960. Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze sporządził w dniu 17 października listę 50 osób, z których Wojskowe Komendy Rekrutacyjne powołały 29 alumnów. Ponadto WKR-y w Gorzowie Wlkp. i Sulechowie powołały również alumnów spoza listy. Warto tu przytoczyć przykład, który wskazuje na bałagan organizacyjny w pierwszym okresie poboru alumnów. Wśród kleryków przewidzianych do powołania przez WKR w Sulechowie znalazł się również ks. Jan Szczepańczyk. Nie był on ujęty na liście sporządzonej przez Wydział, ale znajdował się w wojskowej ewidencji. W ostateczności nie został on powołany, ale przykład ten pokazuje brak współdziałania pomiędzy wojskiem a Wydziałem w początkowym okresie powoływania alumnów do służby wojskowej⁶⁵.

Tak liczny pobór z WSD w Gorzowie Wlkp. i Gościkowie spowodowany był brakiem – zdaniem Wydziału – „postawy propaństwa” Kurii gorzowskiej w sporze o Dom Katolicki w Zielonej Górze i pozostawieniu na stanowisku proboszcza w Zielonej Górze ks. K. Michalskiego, kapłana nieprzychylnie nastawionego do władz państwowych. Nie odniosły przy tym skutku prośby biskupa W. Pluty o odroczenie poboru składane do Ministra J. Sztachelskiego, Przewodniczącego Prezydium WRN w Zielonej Górze J. Lembasa i kierownika Wydziału do Spraw Wyznań S. Jabłońskiego⁶⁶. W kolejnym roku do służ-

⁶³ *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze z czerwca 1956 r. w sprawie wojskowej rejestracji duchownych i zakonników*, APZG WdSW sygn. 2898, s. 89; *Pismo Wydziału do Spraw Wyznań przy Prezydium WRN w Zielonej Górze do oddziałów wojskowych przy prezydiach powiatowych i miejskich rad narodowych i miast stanowiących powiaty miejskie z dnia 30 czerwca 1956 r. w sprawie wojskowej rejestracji duchownych i zakonników*, APZG WdSW sygn. 2898, s. 90.

⁶⁴ Dz. U. z 1959 r., Nr 14 poz. 75.

⁶⁵ *Notatka Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze dotycząca przebiegu akcji powołania alumnów WSD do służby wojskowej w 1960 r.*, APZG WdSW sygn. 2994, s. 72-73.

⁶⁶ Stało się tak pomimo obietnic Przewodniczącego Prezydium WRN, że zwróci się do władz wojskowych o odroczenie powołania alumnów. *Notatka służbowa z rozmowy Przewodniczącego Prezydium WRN w Zielonej Górze Jana Lembasa przeprowadzonej w dniu 17 grudnia 1960 r. z biskupem W. Plutą i Wikariuszem Generalnym ks. Sygnatowiczem*, APZG WdSW sygn. 2994, s. 69-70.

by wojskowej powołano 48 alumnów, ale po interwencji przedstawicieli Kurii w Zielonej Górze i w Warszawie, dokonano odroczeń. Jednocześnie Minister J. Sztachelski zagroził, że jeżeli powtórzą się takie wydarzenia jak w Zielonej Górze przy konflikcie o Dom Katolicki, to powołania zostaną wznowione i będzie ich coraz więcej⁶⁷.

W Seminarium w Gościkowie próbowano również unikać skierowań na komisję wojskową poprzez częstą zmianę adresów alumnów, względnie wymeldowywanie się ich z Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Jordanowie⁶⁸ w okresie każdego poboru do wojska. Sytuację taką umożliwiał fakt, że pracownica prowadząca sprawy meldunkowe w Prezydium GRN, będąc w bliskich kontaktach z Seminarium, przekazywała informacje o terminach poborów oraz ułatwiała częste wymeldowywanie i zameldowywanie alumnów. Na skutek interwencji Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze i IV Wydziału Komenady Wojewódzkiej MO, Wydział Spraw Wewnętrznych Prezydium PRN w Świebodzinie dokonał kontroli w GRN w Jordanowie, w wyniku której doprowadził do zwolnienia przychylniej Seminarium pracownicy, a nową ostrzegł przed podobnymi praktykami. Jednocześnie w wyniku kontroli ksiąg meldunkowych władze wojewódzkie stwierdziły, że 8 alumnów jest niezameldowanych, a 14 figuruje w księgach meldunkowych, mimo że od roku nie przebywa w Seminarium⁶⁹. Ponadto Wydział postulował ukaranie rektora oraz alumnów uchylających się od służby wojskowej. Do nałożenia kar ostatecznie nie doszło, jednak Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze, dążył do wcielenia do wojska jak największej liczby alumnów. W październiku 1966 r. z WSD w Gościkowie do służby wojskowej powołanych zostało 6 alumnów, a w grudniu tegoż roku 48, ale po interwencji biskupa W. Pluty w Warszawie i Zielonej Górze pobór tych alumnów odwołano. Jednak już w czerwcu 1967 r. powołano 28 alumnów i w tym wypadku interwencja biskupa W. Pluty nie odniosła skutku⁷⁰.

Początkowo alumni byli wcielani do różnych jednostek wojskowych na terenie całego kraju. Szybko jednak zrezygnowano z tej metody, ponieważ wierali oni pozytywny wpływ na kadre zawodową i żołnierzy. Niepowodzeniem zakończył się także pomysł powoływania alumnów do służby w jednostkach karnych⁷¹. Od 1964 r. utworzono tak zwane kompanie kleryckie. Były one zło-

⁶⁷ Notatka z konferencji księży przeprowadzonych dnia 26 stycznia 1961 r. w Zielonej Górze i dnia 27 stycznia 1961 r. w Gorzowie Wlkp. APZG WdSW sygn. 3215, s. 7.

⁶⁸ Wyższe Seminarium Duchowne w Gościkowie podlegało pod Gromadzką Radę Narodową w Jordanowie.

⁶⁹ Notatka służbowa Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze z dnia 12 lipca 1967 r., APZG WdSW sygn. 2953, s. 114.

⁷⁰ Wykaz alumnów WSD diecezjalnych wcielonych do wojska jesienią 1966 r. i 1967 r., AAN UdSW sygn. 125/597, s. 1.

⁷¹ T. Fitych, *Służba wojskowa alumnów w PRL*, „Chrześcijanin w świecie” 24 (1994) nr 1, s. 121.

kalizowane w Gdańsku, Opolu i Szczecinie – Podjuchach. W 1965 r. kompania z Gdańska została przeniesiona do Bartoszczyca, a kompania z Opola do Brzegu. W kolejnym roku wszystkie trzy kompanie zostały przekształcone w samodzielne jednostki wojskowe ratownictwa terenowego⁷². Limit alumnów ustalany był z góry przez Urząd do Spraw Wyznań. Pobór przeprowadzany był czasem tak bezwzględnie, że na żądanie Urzędu zabierano do wojska nawet alumnów z kategorią zdrowia „C”⁷³.

Do zasadniczych przyczyn powodujących powoływanie studentów seminariów do wojska należały: negatywna – zdaniem Urzędu do Spraw Wyznań – postawa władz diecezjalnych, niedopuszczanie do wizytacji i niewykonywanie zarządzeń powizytacyjnych oraz subiektywnie pojmowana niezadowolająca atmosfera wychowawcza w seminarium. System szkolenia i wychowania alumnów zastosowany przez władze państwowe ukierunkowany był na utrudnianie życia religijnego i poddawanie ich antykościelnej i ateistycznej propagandzie. Zmuszano alumnów do wstępowania do Kół Młodzieży Wojskowej lub analogicznych Drużyn Służby Socjalistycznej uzależniając od tego udzielanie urlopów, przepustek i awansów. Wobec alumnów odnoszących się niechętnie do „propozycji” przelożonych stosowano szykany i groźby, a czasami nawet kary dyscyplinarne⁷⁴.

Od 1963 r. czyniono alumnom oficjalne propozycje, że w przypadku odejścia z seminarium zostaną natychmiast zwolnieni z wojska i będą przyjęci bez egzaminów na wybrane studia wyższe z zapewnionym wysokim stypendium⁷⁵. Takie propozycje były również składane alumnom po zakończeniu służby wojskowej, byli oni nękani przez Służbę Bezpieczeństwa, która groźbami, szantażem bądź próbami przekupstwa starała się zmusić alumnów do odejścia z seminarium. Protesty w tej sprawie, składane przez rektora Seminarium w Gościkowie ks. Gerarda Dogiela, kierowane do pracowników Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze traktowane były jednak jako bardzo subiektywne i przesadzone⁷⁶.

⁷² A. Lesiński, *Służba wojskowa kleryków w PRL 1959-1980*, Olsztyn 1995, s. 39.

⁷³ List Prymasa S. Wyszyńskiego do Ministra Obrony Narodowej Marszałka M. Spychalskiego w sprawie powoływania alumnów do służby wojskowej, KPRL 2, s. 320.

⁷⁴ Zob. A. Lesiński, *Wojskowa służba alumnów*, s. 321-325.

⁷⁵ Tamże, s. 322.

⁷⁶ „dyskryminowanie naszych alumnów trwa od kilku lat w czasie, gdy odbywają oni służbę wojskową. Poddaje się alumnów różnorodnym szykanom, namawia się by porzucili stan kapłański obiecując złote góry. Wszyscy wiedzą u nas, a nawet wie o tym dobrze ludność Gościkowa, że Urząd Bezpieczeństwa prowadzi rozmowy z alumnami, ciągle się ich wzywa, szykanuje, grozi, namawia do różnych rzeczy proponując przyjęcie pieniędzy od 500 do 1000 zł. Nachodzi się ich w własnych domach, gdy wyjeżdżają na ferie, grozi się ich rodzicom, obiecuje, że będą mogli być przyjęci na każdy uniwersytet, gdzie tylko będą chcieli, jeśli opuszczą Seminarium. Wszyscy znają pracownika tego urzędu Madalińskiego, który godzi-

W dniu 21 listopada 1967 r. uchwalono ustawę o powszechnym obowiązku obrony PRL⁷⁷, która podobnie jak wcześniejsza ustawa z 1959 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej nie przewidywała odroczeń z racji pobierania nauki w seminarium. Władze komunistyczne liczyły, że takie działania wywołają dezorganizację programową i dydaktyczną oraz będą instrumentem nacisku wobec sprzeciwu Kościoła dotyczącego nadzoru nad seminariami.

Protesty Episkopatu wobec nowej ustawy przez długi czas pozostawały bezskuteczne⁷⁸. W 1971 r. Sekretarz Episkopatu biskup B. Dąbrowski w rozmowie z ówczesnym wiceprezesem Rady Ministrów Wincentym Kraśką poruszył sprawę służby wojskowej alumnów, uzyskując obietnicę, że problem ten zostanie rozważony. Ponowne wystąpienie sekretarza Episkopatu spowodowało, że w 1972 r. Józef Tejchma wydał polecenie, by sprawę poboru alumnów omówić w podkomisji złożonej z przedstawicieli władz państwowych i Episkopatu⁷⁹.

W okresie od listopada 1972 r. do grudnia 1973 r. podkomisja odbyła 6 posiedzeń. Pierwsze 3 posiedzenia poświęcone były omówieniu porządku dziennego, który przewidywał: nadzór władz państwowych nad seminariami, sprawy służby wojskowej oraz sprawy podatkowe seminariów. Proponując taki porządek obrad przedstawiciele władz państwowych uzasadniali go tym, że należy na początku rozstrzygnąć sprawy zasadnicze, gdyż to ułatwi rozwiązywanie spraw szczegółowych. Przedstawiciele Episkopatu kategorycznie odrzucili pierwszy punkt porządku dziennego – nadzór nad wyższymi seminariami duchownymi. Aby nie doprowadzić do zerwania rozmów, rozpoczęto omawianie form służby wojskowej alumnów. Strona kościelna przedstawiła propozycję, by aktualną formę służby wojskowej alumnów zastąpić wyszkoleniem w zakresie: duszpašterstwa wojskowego, służby sanitarnej i samoobrony. Przeszkoleniem mieli być objęci alumni III i IV kursu w okresie wakacyjnym⁸⁰.

Ta propozycja Episkopatu została odrzucona, ale zdając sobie sprawę z konieczności uregulowania zagadnienia, Urząd do Spraw Wyznań opracował dwa warianty rozwiązania sytuacji. W pierwszym, w oparciu o art. 154 ust. 2 ustawy o powszechnym obowiązku obrony PRL zaproponował, żeby w szkołach nie-

nami, różnymi sposobami odciąga alumnów od stanu kapłańskiego”. *Relacja Kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze M. Żywickiego z rozmowy z Rektorem Seminarium w Gościkowie ks. G. Dogielem odbytej w dniu 24 kwietnia 1965 r.*, APZG WdSW sygn. 3207, s. 80-82.

⁷⁷ Dz. U. z 1967 r., Nr 44 poz. 220.

⁷⁸ Zob. *List Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego do Premiera J. Cyrankiewicza z dnia 15 września 1965 r. z prośbą o cofnięcie powołania alumnów do służby wojskowej*, KPRL 2, s. 346-347.

⁷⁹ *Notatka Urzędu do Spraw Wyznań dla J. Tejchmy z dnia 14 lutego 1975 r. na temat służby wojskowej alumnów wyższych seminariów duchownych*, AAN UdSW sygn. 125/597, s. 94. Początkowo notatka była opracowana w dniu 27 grudnia 1973.

⁸⁰ Tamże, s. 94-95.

będących szkołami średnimi było prowadzone szkolenie młodzieży w zakresie przysposobienia obronnego, a po ukończeniu szkolenia w razie powołania do służby wojskowej alumni odbywaliby tylko połowę czasu służby przewidzianej w ustawie. W drugim wariantcie przewidywał utrzymanie dotychczasowej, dwuletniej formy zasadniczej służby wojskowej alumnów przy dokonaniu zmian w systemie szkolenia poprzez położenie większego nacisku na szkolenie sanitarne, samoobrony i zasad duszpasterstwa wojskowego. Zdaniem Urzędu do Spraw Wyznań całkowite odstępianie od wcielania alumnów do zasadniczej służby wojskowej lub odbywanie przez nich innych form szkolenia wojskowego byłoby możliwe jedynie w przypadku uznania przez Kościół nadzoru państwowego nad wyższymi seminariami duchownymi⁸¹.

Żaden z wymienionych wariantów nie został jednak wprowadzony w życie, co więcej, od 1973 r. władze komunistyczne nie zmieniając oficjalnych postanowień zmniejszały stopniowo stan liczebny jednostek kleryckich. W 1973 r. przestała istnieć kompania w Szczecinie, 6 lat później w Brzegu nad Odrą, a w 1980 zlikwidowano, składający się z alumnów, Batalion Ratownictwa Terenowego w Bartoszycach⁸². Od tego roku zaprzestano powoływania studentów seminariów do odbywania zasadniczej służby wojskowej.

Ogółem w latach 1959–1972 przeszkolono 1800 alumnów z seminariów zakonnych i diecezjalnych, z których 272 po odbyciu służby zrezygnowało z dalszych studiów w seminarium. Szczególnie dotkliwe skutki odczuło Seminarium gorzowskiej administracji kościelnej, bowiem - zwłaszcza w latach 60-tych - powoływanie znacznej ilości alumnów często uniemożliwiało normalne jego funkcjonowanie.

3. Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp.

Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. zostało utworzone w dniu 4 czerwca 1946 r.⁸³ Na początku swojej działalności, podobnie jak inne niższe seminaria duchowne, nie było poddane nadzorowi państwowemu. Pierwsze próby wprowadzenia nadzoru pojawiły się pod koniec lat 40-tych. W dniu 12 marca 1949 r. Ministerstwo Administracji Publicznej zdecydowało, żeby do

⁸¹ Tamże, s. 90.

⁸² T. Fitych, *Służba wojskowa alumnów*, s. 123.

⁸³ W dokumentach i literaturze używane są także nazwy: Małe Seminarium Duchowne oraz Wydział Wstępny Wyższego Seminarium Duchownego. Faktyczną działalność seminarium rozpoczęło z dniem 1 września 1946 r. Zob. J. Sikorski, *Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie (1946-1960). Powstanie i likwidacja*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno-Archiwalny” 13 (2006), s. 169-179.

niższych seminariów duchownych stosować przepisy ustawy z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych⁸⁴. W związku z tym w 1950 r. został przygotowany dokument określający zakres przygotowywanego nadzoru⁸⁵. Przewidywał on, że do kompetencji państwa będzie należało zatwierdzanie statutów niższych seminariów, ich planów naukowych, programów nauczania i nominacji nauczycieli oraz kontrola nad ich działalnością.

Przygotowania te nie zaowocowały żadnymi oficjalnymi zarządzeniami. Pomimo ich braku władze państwowe starały się wywierać wpływ na działalność niższych seminariów duchownych. Kuratoria oświaty, SB i pracownicy wydziałów do spraw wyznań prowadzili wizytacje, mające na celu utrudnianie ich działalności oraz inwigilację wychowawców i uczniów. Prowadzili także agitację mającą na celu zakładanie na terenie seminariów organizacji młodzieżowych propagujących ideologię socjalistyczną⁸⁶.

W 1952 r. władze komunistyczne rozpoczęły systematyczny proces likwidacji niższych seminariów duchownych zakonnych⁸⁷. W decyzjach likwidacyjnych jako przyczynę podawały brak spełnienia wymogów wynikających z ustawy z dnia 11 marca 1932 r.⁸⁸ Kryteriów ustawowych nie stosowano jednak do większości seminariów diecezjalnych⁸⁹. Świadczy to o bezprawności działań władz; dowodzi tego również fakt, że w latach 1957-1958, kiedy większość niższych seminariów zakonnych reaktywowało działalność, nie wymagano od nich spełnienia tych kryteriów⁹⁰.

⁸⁴ Pismo Ministerstwa Administracji Publicznej do Ministerstwa Oświaty z dnia 12 marca 1949 r., AAN UdSW sygn. 138/53, s. 28.

⁸⁵ Zob. Notatka z dnia 10 lutego 1950 r. na temat uregulowania sprawy seminariów duchownych i innych zakładów teologicznych, AAN UdSW sygn. 138/53, s. 10-11.

⁸⁶ A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno – prawne*, Lublin 2004, s. 61.

⁸⁷ A. Mezglewski, *Proces likwidacji seminariów duchownych w latach 1959-1963*, „Studia z prawa wyznaniowego” 4 (2002), s. 32; zob. tenże. *Akcja likwidacyjna niższych zakonnych seminariów duchownych w dniu 3 lipca 1952 r.*, [w]: *Divina et humana. Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisławski [red.], Lublin 2001, s. 145-157.

⁸⁸ Władze powoływały się na art. 1, 2 i 13 ustawy. W rzeczywistości likwidacje odbywały się zarówno wbrew przepisom ustawy jak i wbrew „Porozumieniu” między rządem i Episkopatem. Zob. *List Prymasa S. Wyszyńskiego do Prezydenta B. Bieruta z dnia 7 lipca 1952 r. w sprawie likwidacji seminariów duchownych*, KPRL 1, s. 352-356; *List Prymasa S. Wyszyńskiego do Prezydenta B. Bieruta z dnia 16 lipca 1952 r. w sprawie likwidacji seminariów duchownych*, KPRL 1, s. 356.

⁸⁹ Zamknięto jedynie seminaria we Fromborku, Częstochowie i Sokołowie Podlaskim. Zob. *List Episkopatu do Rady Państwa z dnia 12 sierpnia 1952 r. w sprawie likwidacji Seminariów Duchownych i innych wyrządzonych krzywd*, KPRL 1, s. 363-364.

⁹⁰ A. Mezglewski, *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce*, s. 60.

Episkopat protestował przeciwko twierdzeniom Urzędu do Spraw Wyznań, że seminaria działały nielegalnie⁹¹, sprzeciwiał się również planom likwidacji seminariów na Ziemiach Zachodnich⁹². Protesty te pozostawały jednak bezskuteczne, bowiem na skargi kierowane na działalność Urzędu, odpowiedzi udzielał sam Urząd, nie podając przy tym żadnych podstaw prawnych na poparcie swoich twierdzeń.

Chwilowa „odwilż” nastąpiła w roku 1957. Urząd do Spraw Wyznań w piśmie do posła Stanisława Stommy zakomunikował, że: „uznając zasadę, że niższe seminaria duchowne są czysto kościelnymi zakładami kształcenia aspirantów do stanu zakonnego w myśl wymogów kościelnych – przełożeni zakonni mogą reaktywować zniesione w 1952 r. seminaria bez zwracania się do władz oświatowych o wyrażenie zgody”⁹³. Jednocześnie władze państwowe odmówiły niższemu seminarium duchownym praw przynależnych państwowym liceom ogólnokształcącym⁹⁴.

Zaostrzenie polityki władz komunistycznych nastąpiło już w roku 1959, kiedy to zarządzeniem Ministra Oświaty wydanym w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań wprowadzono nadzór nad wszystkimi typami seminariów duchownych⁹⁵. Jego wykonanie powierzono pracownikom kuratoriów okręgów szkolnych i wydziałów do spraw wyznań prezydiów wojewódzkich rad narodowych. Jako akt wewnątrzresortowy, zarządzenie nie mogło być obowiązującym powszechnie prawem, ale dla władz komunistycznych stanowiło podstawę do

⁹¹ „Episkopat nie może przyjąć zarzutu, że niższe seminaria zakonne były prowadzone nielegalnie i że uchylały się od nadzoru Władz Państwowych – a to z racji wyżej przytoczonych (Episkopat dowodził, że ustawa z 11 marca 1932 r. nie dotyczy niższych seminariów duchownych – przyp. autora) i dla następujących powodów: a) O istnieniu tych instytucji wychowawczych Władze Państwowe były poinformowane z okazji rejestracji zakonów. b) Władze Państwowe nigdy dotąd nie występowały urzędowo z żądaniem nadzoru i kontroli; w niektórych zakładach zakonnych komisje państwowe przeprowadziły przed paru miesiącami wizytacje, co zresztą nie uchroniło tych zakładów od likwidacji. c) Władze Państwowe nie stworzyły dotąd dostatecznych podstaw prawnych, które upoważniałyby do ingerencji w pracę wychowawczą zakonów”. *List Episkopatu do Rady Państwa z dnia 12 sierpnia 1952 r. w sprawie likwidacji Seminariów Duchownych i innych wyrządzonych krzywd*, KPRL 1, s. 363.

⁹² Tamże, s. 364.

⁹³ *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do posła S. Stommy z dnia 3 kwietnia 1957 r.*, APZG WdSW sygn. 2898, s. 143.

⁹⁴ *Pismo Urzędu do Spraw Wyznań do Sekretarza Episkopatu bpa Z. Choromańskiego z dnia 27 lutego 1957 r. w sprawie nadania praw państwowych liceów ogólnokształcących małym seminarium duchownym*, APZG WdSW sygn. 2898, s. 138-139.

⁹⁵ „...poleca się kuratorom okręgów szkolnych i wydziałom do spraw wyznań prezydiów wojewódzkich rad narodowych (rad narodowych miast wydzielonych z województw) objąć nadzorem niższe i wyższe diecezjalne oraz zakonne seminaria duchowne wszystkich wyznań”. *Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 29 grudnia 1959 r. wydane w porozumieniu z Urzędem do Spraw Wyznań w sprawie nadzoru nad seminariami duchownymi*, APZG sygn. 2899, s. 1.

ograniczenia działalności niższych seminariów duchownych, a nierzadko również służyło do zamykania tych instytucji.

Taka sytuacja miała miejsce w Gorzowie Wlkp.⁹⁶ Pretekstem do zamknięcia Niższego Seminarium Duchownego stała się odmowa przeprowadzenia wizytacji w dniu 11 marca 1960 r.⁹⁷ W konsekwencji Kuratorium Oświaty wystosowało w dniu 25 kwietnia pismo do Niższego Seminarium żądając przedłożenia dokumentacji wymaganej przy wizytacji. Pismo to zostało przekazane ordynariuszowi gorzowskiemu, o czym Seminarium poinformowało Kuratorium pismem z dnia 5 maja 1960 r. Władze komunistyczne nie zwracały uwagi na argumenty prawne zawarte w wyjaśnieniach Kurii gorzowskiej i Seminarium, bowiem decyzja o jego zamknięciu miała charakter polityczny. Świadczy o tym, przygotowany w Wydziale do Spraw Wyznań w Zielonej Górze, plan likwidacji Niższych Seminariów Duchownych w Gorzowie i Słupsku⁹⁸. Zawarto w nim zarówno harmonogram doręczeń decyzji o ich zamknięciu jak i rozdysponowano należące do nich budynki⁹⁹.

Zgodnie z założeniami administracji wyznaniowej decyzję o zamiarze zamknięcia Seminarium w Gorzowie Wlkp. dostarczono w dniu 2 lipca¹⁰⁰. Na wyjaśnienia pozostawiono 14 dni. Było to działanie fasadowe, ponieważ żadne merytoryczne wyjaśnienia nie mogły zmienić decyzji, która miała przede

⁹⁶ Na terenie gorzowskiej administracji kościelnej istniało jeszcze Niższe Diecezjalne Seminarium Duchowne w Słupsku, które zostało zamknięte w tym samym czasie co seminarium gorzowskie oraz Niższe Seminarium Duchowne w Bińczu prowadzone przez Misjonarzy Św. Rodziny, ale podlegały one pod Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie. Nadzorowi Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze podlegało jeszcze Niższe Seminarium Duchowne we Wschowie i Seminarium zakonne w Obrze na terenie Diecezji Poznańskiej.

⁹⁷ *Informacja z przebiegu zamknięcia Niższego Seminarium Duchownego i przejścia budynków przez Prezydium MRN w Gorzowie Wlkp. podpisana przez kierownika Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze S. Jabłońskiego*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 106.

⁹⁸ Zob. *Sprawa likwidacji niższych seminariów Duchownych w Gorzowie i Słupsku*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 9-11.

⁹⁹ Zob. *Pismo Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Zielonej Górze do Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie z dnia 21 czerwca 1960 r. w sprawie zagospodarowania budynków po Wydziale Wstępnym Seminarium w Gorzowie*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 89-90.

¹⁰⁰ „Kuratorium Okręgu Szkolnego w Zielonej Górze w porozumieniu z Wydziałem do Spraw Wyznań Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze zawiadamia, że zamierza na podstawie art. 4 ust. 2 lit. c ustawy z dnia 11 marca 1932 r. (...) zamknąć Niższe Seminarium Duchowne diecezji gorzowskiej w Gorzowie z powodu nieprzestrzegania obowiązujących przepisów, a mianowicie z powodu uniemożliwienia wizytatorom (...) przeprowadzenia czynności wizytacyjnych przewidzianych zarządzeniem Ministra Oświaty z dnia 29 grudnia 1959 r. (...)” *Pismo Kuratorium Okręgu Szkolnego w Zielonej Górze do Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. z dnia 2 lipca 1960 o zamiarze zamknięcia Seminarium*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 33.

wszystkim charakter polityczny¹⁰¹. Wyjaśnienia zostały przesłane do Kuratorium w dniu 6 lipca przez Seminarium¹⁰² i w dniu 15 lipca przez Kurię w Gorzowie Wlkp.¹⁰³ Argumenty strony kościelnej w ogóle nie zostały wzięte pod uwagę, można mieć nawet wątpliwość czy władze państwowe zdążyły się z nimi zapoznać, bowiem już 16 lipca Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze zdecydowało o zamknięciu Seminarium¹⁰⁴.

Decyzja o likwidacji placówki została doręczona dyrektorowi ks. Wujdzie w dniu 18 lipca o godz. 8.37 przez przedstawicieli Kuratorium i Wydziału do Spraw Wyznań z Zielonej Góry¹⁰⁵. Dla prawidłowego wykonania decyzji przygotowano ochronę Wojewódzkiej i Miejskiej Komendy Milicji Obywatelskiej oraz poinformowano o akcji aktyw partyjny większych zakładów pracy¹⁰⁶. Po doręczeniu kopii pisma do Kurii zespół przystąpił do opieczutowywania lokali. Zamknięciem zostały objęte budynki nr 16, 17 i 18 przy ul. Łokietka. Do Seminarium należał również budynek piętrowy przy ul. Drzymały 15, nie dokonano jednak zajęcia tego budynku, ponieważ był on częściowo zamieszkały przez świecki personel Seminarium i przez rodzinę pracownika Gorzowskich Zakładów Wodociągowo–Gazowniczych. W tym dniu nie objęto również zabezpieczeniem mieszkań księży i zakonnic oraz dwóch kaplic i zakrystii¹⁰⁷. Jednocześnie z zabezpieczeniem lokali i spisaniem inwentarza do Seminarium wkroczyła, powołana przez Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gorzowie Wlkp., grupa pracow-

¹⁰¹ „Kuratoria Okręgów Szkolnych zawiadomią w dniu 2 lipca 1960 r. seminaria o zamiarze zamknięcia seminariów i wyznaczą 14-dniowy termin złożenia wyjaśnień. Termin upływa 16 lipca 1960 r. Kuratoria wydają w dniu 18 lipca decyzje o zamknięciu seminariów (wzór II) i doręczają je tego samego dnia seminariom. Decyzje są opatrzone klauzurą natychmiastowej wykonalności oraz wyznaczają 14-dniowy termin do złożenia odwołania. Termin złożenia odwołania upływa 2 sierpnia 1960 r.” *Sprawa likwidacji Niższych Seminarium Duchownych w Gorzowie i Słupsku*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 9-10.

¹⁰² Zob. *Pismo Wydziału Wstępnego Diecezjalnego Seminarium Duchownego w Gorzowie do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Zielonej Górze wraz z załącznikiem z dnia 6 lipca 1960 r.*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 93-95.

¹⁰³ „1. Wobec tego, że kontrola nad seminariami duchownymi zastrzeżona jest przepisami prawa kanonicznego wprost Stolicy Apostolskiej, której jurysdykcję Porozumienie uznało, byliśmy niekompetentni do udzielenia pozwolenia w swoim czasie na wizytację. 2. Równocześnie w sprawie tej toczyły się rozmowy między przedstawicielami Rząd i Episkopatu i dlatego Kuria Biskupia uważała, że nie może podejmować decyzji przed ich zakończeniem”. *Pismo Kurii biskupiej z dnia 15 lipca 1960 r. do Prezydium WRN Kuratorium Okręgu Szkolnego w Zielonej Górze w sprawie zamknięcia seminarium*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 92.

¹⁰⁴ *Pismo Prezydium WRN w Zielonej Górze do Niższego Seminarium Duchownego z dnia 16 lipca 1960 r. zamykające Niższe Seminarium Duchowne*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 96-97.

¹⁰⁵ Ich działaniom przewodniczył działacz partyjny Chominiec.

¹⁰⁶ Zob. *Informacja z przebiegu zamknięcia Niższego Seminarium Duchownego i przejęcia budynków przez Prezydium MRN w Gorzowie Wlkp.*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 108.

¹⁰⁷ Tamże, s. 110-111.

ników Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy Publikacji i Widowisk w Zielonej Górze, przystępując do kontroli księgozbioru biblioteki¹⁰⁸.

Zgodnie z przyjętym harmonogramem prac zabezpieczenia politycznego, w tym samym dniu o godz. 7. 30 odbyło się posiedzenie Egzekutywy Komitetu Miasta i Powiatu PZPR w Gorzowie Wlkp. z udziałem aktywu i aparatu partyjnego, na którym podjęto decyzję o poinformowaniu Podstawowych Organizacji Partyjnych w zakładach pracy o zamknięciu Seminarium i przekazaniu budynków na cele mieszkaniowe¹⁰⁹. Władze komunistyczne zdawały sobie sprawę z bezprawności swej decyzji i działań, dlatego bojąc się, by nie doszło do rozruchów takich jak w Zielonej Górze podczas zaboru domu katechetycznego, postanowiły organizować w zakładach pracy spotkania, podczas których informowano o rzekomych lepszych warunkach mieszkalnych duchowieństwa niż pozostałej części społeczeństwa oraz o decyzji przeznaczającej budynki po Seminarium na cele mieszkalne¹¹⁰.

Wobec jawnego bezprawia, Kościół gorzowski odwołał się od decyzji Kuratorium do Ministerstwa Oświaty wnosząc o przyjęcie do wiadomości wyjaśnień udzielonych przez Niższe Seminarium Duchowne, uchylenie decyzji Kuratorium o zamknięciu Seminarium oraz uchylenie orzeczenia o natychmiastowej wykonalności, a także wstrzymanie wykonalności do czasu rozpatrzenia odwołania¹¹¹. W odpowiedzi Ministerstwo Oświaty zatwierdziło decyzję Kuratorium „...jako całkowicie uzasadnioną i wydaną zgodnie z obowiązującymi przepisami”¹¹².

Odwołanie biskup W. Pluta złożył również do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego. Uznał w nim, że zamknięcie „Niższych Seminarium”¹¹³ i wszystkie okoliczności, w jakich to zamknięcie się odbywa, jest ciężką krzywdą wyrządzoną 2-milionowej rzeszy wierzących obywateli, mieszkających na terenie diecezji gorzowskiej” oraz „szkodzi nie tylko Kościołowi, ale i sprawie Narodu i Państwa, rozbijając jedność społeczeństwa i utrudniając dalszą stabilizację na Ziemiach Odzyskanych głównie przez to,

¹⁰⁸ Zob. *Pismo Wojewódzkiego Urzędu Kontroli Prasy i Widowisk w Zielonej Górze do Prokuratury Miasta i Powiatu w Gorzowie Wlkp. z dnia 19 lipca 1960 r.*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 98.

¹⁰⁹ Tamże, s. 115.

¹¹⁰ Zob. *Informacja z przebiegu zamknięcia Niższego Seminarium Duchownego*, s. 115-117; *Plan zagospodarowania obiektów po NSD w Gorzowie z sierpnia 1960 r.*, APZG WdSW sygn. 2976, s. 71-72.

¹¹¹ *Pismo Biskupa Gorzowskiego W. Pluty do Ministerstwa Oświaty za pośrednictwem Kuratorium Okręgu Szkolnego w Zielonej Górze z dnia 25 lipca 1960 r. w sprawie zamknięcia NSD w Gorzowie Wlkp.*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 86.

¹¹² *Pismo Ministerstwa Oświaty do Kurii Biskupiej w Gorzowie Wlkp. w sprawie zamknięcia NSD w Gorzowie Wlkp.*, APZG WdSW sygn. 2974, s. 87.

¹¹³ Zamknięte zostało również Niższe Seminarium Duchowne w Słupsku, nad którym kontrolę usurpował sobie Wydział do Spraw Wyznań w Koszalinie.

że czyni krzywdę masom wierzących i sieje niepokój, podkopując zaufanie do władz”¹¹⁴. Decyzja władz komunistycznych pozostała jednak niezmienną.

Likwidacja Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp., podobnie jak w innych przypadkach, odbyła się z naruszeniem prawa. Jednak w praktyce ani Seminarium, ani Kuria gorzowska nie miały żadnych praktycznych możliwości podjęcia działań mających na celu zmianę decyzji i wykazanie jej bezprawności.

Nadzór zielonogórskiej administracji wyznaniowej nad seminariami duchownymi prowadzonymi przez Kościół gorzowski dotkliwie odcisnął się na jego historii. Bezprawne działania Wydziału do Spraw Wyznań w Zielonej Górze doprowadziły do likwidacji Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. oraz przeniesienia Wyższego Seminarium Duchownego z Gorzowa Wlkp. do Gościkowa-Paradyża. Dodatkowe utrudnienia ze strony Wydziału wynikały z prób wizytowania Seminarium oraz inspirowania powoływania alumnów do odbycia służby wojskowej. Oczywistym w świetle materiałów źródłowych¹¹⁵ zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych i Archiwum Państwowym w Zielonej Górze jest fakt, że Wydział nie prowadził samodzielnej polityki wyznaniowej, ale kierował się wytycznymi Urzędu do Spraw Wyznań. Zachowane dokumenty, a zwłaszcza korespondencja pomiędzy Kurią gorzowską a zielonogórską administracją wyznaniową wskazują, że strona kościelna próbowała wykazywać bezprawność ingerencji powołując się zarówno na normy prawa międzynarodowego, jak i krajowego. Działania były te jednak wielokrotnie nieskuteczne, ponieważ dla władz państwowych prawo stanowiło jedynie fasadę mającą ukryć przestępcze działania mające na celu zniszczenie struktur kościelnych.

Streszczenie

Twórcy powojennego ustroju społeczno-politycznego zmierzali do osłabienia, a w dalszej kolejności wyeliminowania Kościoła katolickiego z życia publicznego. Do realizacji tego celu służyła między innymi administracja wyznaniowa. W związku z tym w 1950 r. został powołany do życia Urząd do Spraw Wyznań oraz jego terenowe referaty, przemianowane następnie na wydziały. Jeden z nich powstał w Zielonej Górze i obejmował swoim nadzorem część administracji kościelnej ze stolicą w Gorzowie Wlkp. Kluczowym elementem jego działań była próba objęcia nadzorem Wyższego Seminarium Duchownego formującego kandydatów do kapłaństwa oraz niższych seminarium duchownych kształcących młodzież męską. W wyniku podejmowanych czynności

¹¹⁴ *Pismo bpa W. Pluty do Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków z Kościołem J. Sztachelskiego z dnia 2 sierpnia 1960 r. w sprawie zamykania niższych seminarium duchownych*, AAN UdSW sygn. 125/658, s. 129-131.

¹¹⁵ Przy cytowaniu dokumentów archiwalnych została zachowana ich oryginalna pisownia.

udało mu się doprowadzić do likwidacji Niższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. oraz przeniesienia Wyższego Seminarium Duchownego z Gorzowa Wlkp. do oddalonej o 60 km od miasta wsi Gościkowo-Paradyż. Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze starał się również utrudniać formację do kapłaństwa poprzez wizytowanie wykładów i próbę wpływania na ich treść oraz nadzorowanie powoływania alumnów do odbycia służby wojskowej, w trakcie której byli oni nakłaniani do porzucenia drogi powołania. Polityka Wydziału nie była jednak, co trzeba wyraźnie zaznaczyć - samodzielna, ale inspirowana wytycznymi Urzędu do Spraw Wyznań w Warszawie i aktualnymi wskazaniem partyjnymi. Nie doprowadziła jednak do uzyskania pełnego nadzoru nad przygotowaniem alumnów do kapłaństwa, w czym duża zasługa władz kościelnych i samych alumnów.

SŁOWA KLUCZOWE: Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp. i Paradyżu, Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie Wlkp., Wydział do Spraw Wyznań w Zielonej Górze, służba wojskowa alumnów

Abstract

Interventions of the Department of Religious Affairs in Zielona Góra to the functioning of the seminaries of the Gorzów Church in 1946-1972

The creators of the post-war social and political system aimed at weakening and then eliminating the Catholic Church from public life. To this goal served the religious department of administration. Therefore, in 1950 The Office for Religious Affairs was established and its field offices, later renamed as faculties. One of them was established in Zielona Góra and supervised a part of the church administration with the capital in Gorzów Wlkp. The main element of its activities was an attempt to supervise the Major Theological Seminary forming candidates for the priesthood and the minor seminaries educating male youth. As a result of its actions, it managed to liquidate the Minor Theological Seminary in Gorzów Wielkopolski and transfer the Major Theological Seminary from Gorzów Wielkopolski to the village in Gościkowo-Paradyż, 60 km away from this city. The Department of Religious Affairs in Zielona Góra also tried to hinder formation for the priesthood by supervising lecture classes and attempting to influence their content and overseeing the recruitment of the alumni to the military service, during which they were urged to abandon the path of calling to the priesthood. However The Faculty's Policy was not – what needs to be clearly stated – independent, but inspired by the guidelines of The Office for Religious Affairs in Warsaw and current Party guidelines. However, it did not lead to full supervision over the preparation of the alumni for priesthood, which was largely due to the church authorities and the alumni themselves.

KEYWORDS: Theological Seminary in Gorzów Wielkopolski and Paradyż, Minor Theological Seminary in Gorzów Wlkp., Department of Religious Affairs in Zielona Góra, military service of alumni

Bibliografia

Akty prawne

- Konwencja Paryska z dnia 15 września 1960 r. w Sprawie Zwalczenia Dyskryminacji w Dziedzinie Oświaty*, Dz. U. z 1964 r., Nr 40 poz. 268.
- Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o prywatnych szkołach oraz zakładach naukowych i wychowawczych*, Dz. U. z 1932 r., Nr 33 poz. 343.
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania*, Dz. U. z 1961 r., Nr 32 poz. 160.
- Ustawa z dnia 19 kwietnia 1950 r. o zmianie organizacji naczelnych władz państwowych w zakresie gospodarki komunalnej i administracji publicznej*, Dz. U. z 1950 r., Nr 19 poz. 156.
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony PRL*, Dz. U. z 1967 r., Nr 44 poz. 220.
- Ustawa z dnia 22 lutego 1937 r. o prywatnych szkołach wyższych*, Dz. U. z 1937 r., Nr 13 poz. 89.
- Ustawa z dnia 30 stycznia 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, Dz. U. z 1959 r., Nr 14 poz. 75.
- Ustawa z dnia 4 lutego 1950 r. o powszechnym obowiązku wojskowym*, Dz. U. z 1950 r., Nr 6 poz. 46.
- Uchwała Rady Ministrów nr 399 z dnia 4 czerwca 1955 r. w sprawie wojskowej rejestracji duchownych i zakonników*, M. P. z 1956 r., Nr 51 poz. 573.
- Zarządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 czerwca 1958 r. o poborze z 1958 r.*, M. P. z 1958 r., Nr 48 poz. 282.
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 lutego 1965 r. w sprawie zasad i warunków prowadzenia niepaństwowych szkół i innych placówek oświatowo – wychowawczych*, M. P. z 1965 r., Nr 13 poz. 48.

Teksty źródłowe

- Archiwum Państwowe w Zielonej Górze, teczki Wydziału do Spraw Wyznań, sygn. 2898, 2899, 2901, 2936, 2951, 2953, 2974, 2976, 2994, 3206, 3207, 3208, 3215.
- Archiwum Akt Nowych, teczki Urzędu do spraw Wyznań, sygn. 97/1, 125/597, 125/642, 125/646, 125/655, 125/658, 125/659, 138/53, 138/56.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 1 lata 1945–1959*, Poznań 1994.
- Raina P., *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, t. 2 lata 1950–1975*, Poznań 1995.

Literatura przedmiotu

- Dzwonkowski T., *Wydarzenia zielonogórskie w 1960 r.*, Zielona Góra 2017.
- Fitych T., *Śłużba wojskowa alumnów w PRL*, „Chrześcijanin w świecie” 24 (1994) nr 1, s. 119-135.
- Jabłoński K., *Organizacja i kompetencje państwowej administracji wyznaniowej w PRL*, „Zeszyty naukowe UJ, Studia Religiologiczne” 8 (1984) z. 12, s. 31-46.
- Kowalczyk Z., *Nadzór państwowy nad wyższymi seminariami duchownymi w Polsce w latach 1960-1961 na przykładzie Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wielkopolskim*, „Studia Zachodnie” 15 (2006) nr 6, s. 243-250.
- Lesiński A., *Śłużba wojskowa kleryków w PRL 1959-1980*, Olsztyn 1995.

- Lesiński A., *Wojskowa służba alumnów w PRL*, „Czasy Nowożytne” 4 (1999) t. 6, s. 323-332.
- Mezglewski A., *Akcja likwidacyjna niższych zakonnych seminariów duchownych w dniu 3 lipca 1952 r.*, [w:] *Divina et humana. Księga Jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisławski [red.], Lublin 2001, s. 145-157.
- Mezglewski A., *Nadzór państwowy nad katolickimi seminariami duchownymi w okresie Polski Ludowej*, „Studia z prawa wyznaniowego” 7 (2005), s. 63-94.
- Mezglewski A., *Proces likwidacji seminariów duchownych w latach 1959-1963*, „Studia z prawa wyznaniowego” 4 (2002), s. 31-57.
- Mezglewski A., *Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944-1980. Studium historyczno – prawne*, Lublin 2004.
- Sikorski J., *Niższe Seminarium Duchowne w Gorzowie (1946-1960). Powstanie i likwidacja*, „Nadwarciański Rocznik Historyczno – Archiwalny” 13 (2006), s. 169-179.
- Śmierchalski-Wachocz D., *Dzieje Seminarium Duchownego w Gorzowie-Paradyżu w latach 1947-2017*, [w:] *Księga Jubileuszowa 70-lecie Wyższego Seminarium Duchownego w Gorzowie Wlkp. i Paradyżu*, D. Mazurkiewicz [red.], Paradyż 2017, s. 25-49.
- Wejman G., *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnich i Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1972*, Szczecin 2007.
- Zygmunt L., *Katolickie szkolnictwo wyższe w Polsce w latach 1948–1956 (zarys problematyki badawczej)*, „Czasy Nowożytne” 4 (1999) t. 6, s. 311-321.